

บทที่ 2

เมืองอุบล : พัฒนาการทางศิลปวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา

ในอดีตจังหวัดอุบลราชธานีเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางด้านภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นศูนย์กลางสำคัญของแอ่งโคราชอันมีแม่น้ำชีไหลมาบรรจบกับแม่น้ำมูล เป็นแม่น้ำสายสำคัญไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่กั้นระหว่างไทยและสปป.ลาว นอกจากนี้อุบลราชธานียังมีชายแดนติดต่อกันกับเมืองจำปาศักดิ์ หนึ่งในสามของอาณาจักรล้านช้าง นอกเหนือจาก เวียงจันทน์ หลวงพระบาง เหตุผลทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ดังกล่าว ทำให้อุบล กลายเป็นเมืองที่สำคัญของกรุงเทพฯ ในฐานะเป็นรัฐกันชน (Buffer state)

ระหว่างไทยกับลาวตอนใต้คือจำปาศักดิ์ ความสัมพันธ์ใกล้ชิดของประชาชนทั้งสองฝั่งของจังหวัดอุบลราชธานีที่ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 630 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 16,110.75 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 10.069 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 9.16 ของพื้นที่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 21 อำเภอ 4 กิ่งอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภวารินชำราบ อำเภอเขื่องใน อำเภอเดชอุดม อำเภอพิบูลมังสาหาร อำเภอโขงเจียม อำเภอเหล่าเสือโก้ก อำเภอดอนมดแดง อำเภอตระการพืชผล อำเภอเขมราฐ อำเภอน้ำยืน อำเภอบุญชริก อำเภอศรีเมืองใหม่ อำเภอนาจะหลวย อำเภอกุดข้าวปุ้น อำเภอโพธิ์ไทร อำเภอตาลสุม อำเภอม่วงสามสิบ อำเภอสิรินธร อำเภอทุ่งศรีอุดม อำเภอน้ำยืน กิ่งอำเภอนาเขียว กิ่งอำเภอนาตาล กิ่งอำเภอสว่างวีระวงศ์ และ กิ่งอำเภอน้ำขุ่น มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับ จังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดยโสธร และสาธารณรัฐ
ประชาธิปไตยประชาชนลาว

ทิศตะวันออก ติดกับ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ทิศใต้ ติดกับ ประเทศกัมพูชา และ จังหวัดศรีสะเกษ

ทิศตะวันตก ติดกับ จังหวัดศรีสะเกษ และ จังหวัดยโสธร

จังหวัดอุบลราชธานีตั้งอยู่ในบริเวณที่เรียกว่า แอ่งโคราช มีความสูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ยประมาณ 227 ฟุต (68 เมตร) ลักษณะโดยทั่วไปเป็นที่สูงต่ำเป็นที่ราบสูงลาดเอียงไปทางตะวันออก มีแม่น้ำโขงเป็นแนวเขตกั้นระหว่างจังหวัดอุบลราชธานีกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) นอกจากนี้ยังมีแม่น้ำผ่านหลายสาย คือ แม่น้ำมูล ถือเป็นแม่น้ำสายหลักของจังหวัดอุบลราชธานี แม่น้ำชี ลำเซบก ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย ซึ่งไหลไปรวมกันที่แม่น้ำโขง มีเทือกเขาสลับซับซ้อนทางตอนใต้ คือ เทือกเขาบรรทัด และเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งกั้นระหว่างจังหวัด

ภาพที่ 2 รูปด้านบน รูปเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ผาแต้ม มรดกทางวัฒนธรรมหลักฐาน แหล่งโบราณคดีที่สำคัญของเมืองอุบลซึ่งเป็นที่รู้จัก อันแสดงให้เห็นถึงการเป็นพื้นที่เฝ้าอารยธรรมของพัฒนาการทางสังคมที่สำคัญของอีสาน รูปล่าง พระพุทธรูปสำคัญของเมืองอุบลในยุคสถาปนาบ้านเมืองที่ครั้งหนึ่งซึ่งเมืองยโสธรและเมืองอำนาจเจริญยังอยู่ในพื้นที่การเมืองการปกครองเดียวกันกับเมืองอุบล รูปซ้าย พระแก้วบุษราคัม วัดศรีอุบลแต่เดิมอยู่ที่วัดหลวง รูปกลาง พระแก้วไพฑูรย์ วัดหลวง และพระแก้วบุษรัตน์หรือพระแก้วหยดน้ำค้างแห่งวัดมหาธาตุพระคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดยโสธร

พื้นที่ของจังหวัดอุบลราชธานีนั้นแต่ก่อนมีอาณาเขตกว้างขวาง แต่ต่อมาได้มีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นจังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ จากที่เคยเป็นจังหวัดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในภาคอีสานทำให้ปัจจุบันจังหวัดอุบลราชธานีกลายเป็นอันดับสองรองจากจังหวัดนครราชสีมา ในตัวจังหวัดอุบลราชธานีแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 เขตอำเภอคือ อำเภอเมืองกับอำเภอวารินชำราบโดยมีแม่น้ำมูลเป็นตัวกั้นกลาง การแบ่งเขตส่วนเหนือส่วนใต้นั้นนอกจากแสดงให้เห็นตำแหน่งศูนย์กลางของเมืองแล้วยังแสดงถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และอารยธรรมที่แตกต่างกัน เนื่องด้วยปัจจัยทางด้านภูมิศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเมืองและการคมนาคมที่สามารถติดต่อกับชุมชนบ้านเมืองในเขตภูมิภาคเดียวกันได้

ภาพที่ 3 ข้าราชการต่างพระองค์ ซึ่งเป็นเจ้านายจากส่วนกลางที่เข้ามากำกับดูแลเมืองอุบล (รูปซ้าย) กรมหลวงพิชิต ปรีชากร ประทับอยู่ 2 ปี (รูปขวา) กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ประสงค์ประทับอยู่นานถึง 17 ปี โดยมี **หม่อมเจียงคำ** ธิดา ท้าวสุรินทร์หมพู่ เป็นชายา

2.1 ประวัติศาสตร์การตั้งเมืองอุบลราชธานี (โดยสังเขป)

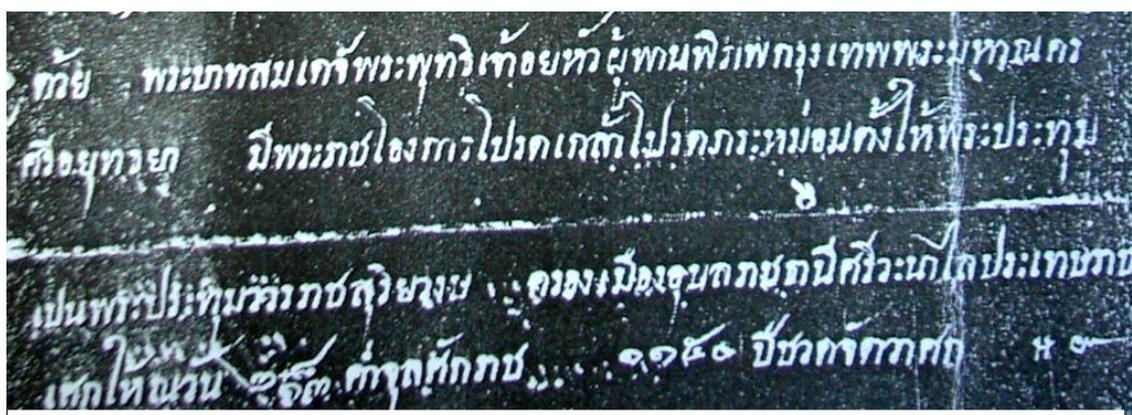
อุบลราชธานี หมายถึง เมืองแห่งบัวบาน หรือเมืองอันมีที่มาจาก นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน (ที่หนองบัวลุ่มภู) ได้นำมาจากบรรดาศักดิ์ พระปฐมสุรราชภักดี ที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้ตั้งให้ท้าวคำผง เมื่อปี พ.ศ. 2321 ต่อมารัชกาลที่ 1 ทรงตั้งเป็นพระปฐมวราชสุริยวงศ์ เมื่อปี พ.ศ. 2335 (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2552 : 70) เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2310 พระเจ้าไชยเชษฐาที่ 2 (พระเจ้าไชยองค์

เว้) สวรรคต พญาเมืองแสนได้จึงเอาราชสมบัติแล้วขึ้นครองราชย์ ภายหลังเจ้าพระตาและเจ้าพระวอ ได้ทรงช่วยให้พระเจ้าสิริบุญสาร พระราชนัดดาพระเจ้าไชยเชษฐาที่ 2 ที่หลบหนีไปอยู่ด้วยให้ได้ขึ้นครองราชย์ ต่อมาพระเจ้าสิริบุญสารระแวงว่าเจ้าพระตาและเจ้าพระวอคิดจะแย่งชิงราชสมบัติ เสนาผู้ใหญ่จึงขอเอาธิดาเจ้าพระตา เจ้าพระวอเข้ามาเป็นสนม และขอเอาบุตรชายของทั้งสองเข้ามาเป็นมหาดเล็ก เจ้าพระวอไม่ยอม โดยสงสัยว่าพระเจ้าสิริบุญสารหาเหตุเพื่อกำจัดตน ทั้งสองไม่ยอมจึงร่วมกับหลวงราชโกชนัย ท้าวคำสู ท้าวคำสิงห์ ท้าวเชียง และท้าวนาม พวกกันอพยพครอบครัวมาอยู่ที่บ้านหินโงม (ปัจจุบันอยู่ในเขต อ.เมือง จ.หนองคาย) ต่อมาจึงได้ย้ายมาอยู่ที่หนองบัวลุ่มภู ที่ซึ่งเจ้าปางคำ บิดาเคยเป็นเจ้าเมืองอยู่ และขนานนามเมืองใหม่นี้ว่า นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน เพื่อให้มีศักดิ์ศรีเทียบเท่ากับนครหลวงเวียงจันทน์ พระเจ้าสิริบุญสาร ทรงพิโรธจึงนำทัพเวียงจันทน์ยกมาตีหนองบัวลุ่มภู แต่แต่อยู่ 3 ปีก็ยังไม่แตก พระเจ้าสิริบุญสารจึงไปอ่อนน้อมต่อพม่าให้ช่วยตีหนองบัวลุ่มภู ทำให้เจ้าพระตาตายในสนามรบ ก่อนที่จะตายเจ้าพระตาสั่งให้เจ้าคำสู เจ้าคำโส อพยพไพร่พลไปสร้างเมืองใหม่ทางลุ่มแม่น้ำชี และแม่น้ำมูลต่อมาก็คือบ้านสิงห์โคก บ้านสิงห์ท่า (จังหวัดยโสธรในปัจจุบัน) ส่วนเจ้าพระวอ เจ้าคำผาง เจ้าเก่า เจ้าทิตพรหมลงไปอยู่ที่ดอนมดแดง

ภาพที่ 4 วิหารหลวง ศาสนาคารที่สืบทอดรูปแบบสายสกุลช่างหลวงเวียงจันทน์ เป็นสิ่งปลูกสร้างในพุทธศาสนาในยุคแรกของการสถาปนาเมืองอุบลราชธานี โดยวัดหลวงเป็นวัดแรกที่สร้างขึ้น โดยเจ้าคำผางหรือพระประทุมวราชสุริยวงศ์ วิหารเก่าวัดหลวง เมืองอุบลสร้างเมื่อราวปี พ.ศ.2324 โดยรับแบบอย่างอิทธิพลศิลปะ ราชสำนักลาวล้านช้างโดยถูกรื้อทิ้งไปนานแล้วภาพถ่ายนี้ได้รับการอนุเคราะห์โดย คุณพ่อ บำเพ็ญ ณ อุบล ปราชญ์เมืองอุบลผู้ล่วงลับ

ในเวลาต่อมาพระเจ้าไชยกุมารผัดใจกับพระอนุชาคือเจ้าอุปราชธรรมเทโวจึงพาครอบครัวหนีไปอยู่ดอนมดแดงกับเจ้าพระวอ เมื่อเจ้าอุปราชหายโอรสแล้วจึงคืนกลับพระนครจำปาสัก และได้เชิญเจ้าพระวอ ไปอยู่ด้วยที่บ้านคู บ้านแก ให้เมืองแสนเทพและเมืองแสนนามทหารคนสนิทรักษาดอนมดแดงไว้ เมื่อเจ้าสิริบุญสารทรงทราบก็ส่งพญาสุโพบ เป็นแม่ทัพยกลงมาตีค่ายบ้านคู บ้านแก ของเจ้าพระวอซึ่งได้ล่าถอยไปตั้งมั่นอยู่บ้านเวียงซ่อนกลอง และได้จับเจ้าพระวอได้ที่บ้านสัก เมืองสมอเลียบ (ตรงข้ามปากเซ) แล้วฆ่าเสีย ต่อมาเมื่อเจ้าพระวอเสียชีวิตแล้วชาวเมืองจึงยกเอา **พระประทุมสุรราชเจ้าคำผง** ขึ้นเป็นหัวหน้าปกครองต่อ และได้ขอขึ้นเป็นข้าขอบขัณฑ์สีมาต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี(สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช) พระองค์จึงทรงให้เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ ยกทัพไปช่วยเจ้าคำผงตีเวียงจันทน์จนสำเร็จ พระเจ้าสิริบุญสารหนีไปพึ่งญวน เจ้าพระยาจักรีจึงอัญเชิญองค์พระพุทธปฏิมากรพระแก้วมรกตไปประดิษฐานยังกรุงเทพฯ ส่วนเจ้าคำผังก็กทัพกลับไปอยู่ที่ดอนมดแดงตามเดิม เจ้าพระยาจักรีก็ได้รับแต่งตั้งเป็น **สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก** ตั้งเจ้าคำผงเป็นพระประทุมสุรราชภักดี แต่ในปีพ.ศ.2319 เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่ดอนมดแดง เจ้าประทุมสุรราชภักดีจึงย้ายไพร่พลไปอยู่ที่ริมห้วยแจะแหม จนน้ำลดจึงอพยพไปอยู่ที่ดงอู่ผึ้ง ริมฝั่งซ้ายแม่น้ำมูลและทำการจัดตั้งเมืองขึ้นนามว่า เมืองอุบล ในปีพ.ศ.2322 ทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นเจ้าครองเมืองอุบลนามว่า **พระประทุมราชวงศา** เจ้าทิศพรหมเป็นพระอุปราช เจ้าก่อ บุตรเจ้าพระวอ เป็นเจ้าราชวงศ์ ท้าวสุดตาบุตรเจ้าคำผงเป็นราชบุตร ซึ่งเป็นคณะปกครองชุดแรก เรียกว่า **อาญาสี่** หรือ **อาชญาสี่**

ภาพที่ 5 จารึกของพระบรมราชโองการ แต่งตั้งพระประทุมเป็นพระประทุมวราชสุริยวงษ์ครองเมืองอุบลสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรีของกรุงรัตนโกสินทร์

ในปีพ.ศ.2324 เกิดจลาจลขึ้นในเขมรที่กรุงบันทายเพชร พระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดเกล้าให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพใหญ่ เจ้าพระยาสุรสีห์เป็นรองแม่ทัพยกทัพไปปราบที่เมืองเขมร ในการนี้เมืองอุบลถูกเกณฑ์ไปทำสงครามด้วย จนปราบได้สำเร็จก็ยกทัพกลับเมือง และ

ให้เจ้าพระยาสุรสีห์อยู่รักษาความสงบที่เมืองเขมรนั้น ต่อมาในปี พ.ศ.2325 สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้รับการปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระปฐมบรมราชจักรีวงศ์ ทรงพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” รัชกาลที่ 1 พระองค์ทรงได้ตั้งเจ้าเมืองอุบลเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ ดังปรากฏในจดหมายเหตุการณ์ตั้งเจ้าประเทศราช ดังนี้ **“พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวผ่านพิภพกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา มีพระราชโองการโปรดเกล้าตั้งให้พระประทุมเป็น พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ครองเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราชเศกให้ ณ วันจันทร์ เดือน 8 แรม 13 ค่ำ จัตวาศกจุลศักราช 1154 (พ.ศ. 2335)”** นอกจากนั้นทรงโปรดให้ท้าวฝ่ายหน้า เจ้าพระวิไชยราชขัตติยวงศา ครองนครจำปาศักดิ์แทนพระเจ้าองค์หลวง(ไชยกุมาร) ที่ถึงแก่พิราลัยเมื่อครั้งกบฏอ้ายเชียงแก้ว พร้อมกันนั้นก็ได้ตั้งเมืองขึ้นใหม่ภายใต้การปกครองของเมืองอุบลราชธานี เช่น เมืองเขมราฐธานี เมืองเสนางคนิคม เมืองเดชอุดม เมืองพิบูลมังสาหาร เมืองตระการพิชผล เมืองพนานิคม และเมืองวารินชำราบ เป็นต้น จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367-2394) ได้เกิดกรณีศึกเจ้าอนุวงศ์ กรุงเทพฯ ได้ยกทัพไปปราบทำให้ประชาชนชาวลาวถูกกวาดต้อนและส่วนหนึ่งเคลื่อนย้ายหลบหนีเข้ามาเอง เมื่อมีประชาชนจำนวนมากขึ้น จึงต้องมีการจัดระเบียบใหม่โดยยกบ้านให้เป็นเมือง เช่น บ้านค้อ ยกเป็น เมืองค้อ ขึ้นกับเมืองเขมราฐ จนถึงรัชกาลที่ 4 เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า เมืองอำนาจเจริญ (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2549 : 96-98)

ในสมัยกรุงรัตน โกสินทร์ตอนต้น เมืองอุบลราชธานีคือหัวเมืองประเทศราชที่มีเจ้าปกครองเช่นเดียวกับเมืองหลวงพระบางและเวียงจันทน์ คือประกอบด้วยเจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร เรียกว่า อาญาสี่ พอถึงรัชกาลที่ 5 ได้มีการตั้งมณฑลขึ้นโดยรวมเอาเมืองอุบลราชธานีและเมืองจำปาศักดิ์เข้าด้วยกันเป็น **“มณฑลลาวท้าว”** กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์ ประทับอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี แต่ประทับอยู่ที่ 2 ปีก็ย้ายกลับพระนคร โดยมีกรมหมื่นสรรพลทิธิประสงค์เสด็จมาดำรงตำแหน่งแทน (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2546 : 560-561)

ภาพที่ 6 ประเพณีการละเล่นพื้นบ้านในงานบุญบั้งไฟ ที่เป็นการละเล่นประกอบพิธีกรรมในวิถีสังคมชาวนาที่ต้องพึ่งพา ฟ้าฝนในการทำนา จึงก่อเกิดการละเล่นในพิธีกรรมเพื่อความสมบูรณแห่งพืชพรรณชั้นอาหาร โดยเฉพาะน้ำในการทำดำรงชีวิตและน้ำในการทำไร่ไถนา

ภาพที่ 7 หม่อมเจียงคำ ชิดา
ท้าวสุรินทร์ชมพู เป็นชายา กรม
หลวงสรรพประสิทธิประสงค์
เป็นการแต่งงานระหว่างกลุ่ม
เจ้านายพื้นเมืองเก่ากับกลุ่มราช
สำนักกรุงเทพฯ อันเป็นการ
ถ่วงดุลอำนาจทางการเมืองของ
กันและกันซึ่งเป็นจารีตในวิถี
สังคมเก่า ตามกรอบบริบท
อำนาจทางการเมืองที่สืบทอดมา
แต่โบราณ ปัจจุบันอัฐิหม่อม
เจียงคำ บรรจุรักษาไว้ที่วัด
สุทัศนในเมืองอุบล

ในช่วงนี้เองที่ทรงได้ หม่อมเจียงคำ ชิดา ท้าวสุรินทร์ชมพู เป็นชายา ในปีพ.ศ. 2437 เป็นต้นมาพระองค์ทรงได้จัดการ เปลี่ยนแปลงการปกครองที่เมืองอุบล ได้ยกเลิกการปกครองแบบอาญา
สี่แล้วตั้งกรมการเมืองผู้ใหญ่ขึ้นปกครองเมืองอุบลขึ้นตรงต่อเสด็จในกรมผู้สำเร็จราชการต่างพระ
เนตรพระกรรณ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ทรงประทับอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี
เป็นเวลาถึง 17 ปี และได้เสด็จนิวัตสู่กรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2453 และสิ้นพระชนม์
เมื่อวันที่ 3 เมษายน 2465 ต่อมาในปี พ.ศ.2455 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระยาศรีธรรมสุกราช
ดำรงตำแหน่งเทศาภิบาลมณฑลอุบลราชธานี ทรงให้หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ปทุมทณเจจร) เป็นปลัด
มณฑลลาวท้าวและเปลี่ยนเป็นมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ เปลี่ยนเป็นมณฑลอิสาน แล้วเปลี่ยนมา
เป็นมณฑลอุบลราชธานี จากนั้นยุบมาเป็นจังหวัดอุบลราชธานีเมื่อ พ.ศ.2459 โดยให้ขึ้นอยู่ใน
มณฑลนครราชสีมาจนถึงช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ.2475

นอกจากการแต่งงานระหว่างผู้นำกับลูกหลานของเจ้าเมืองอุบลฯ แล้ว พระพุทธศาสนาก็
เป็นวิเทโศบาย อีกประการหนึ่งในการสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างกรุงเทพฯ กับ

อุบลราชธานี พระพุทธศาสนาได้เข้ามาในจังหวัดอุบลฯ ก่อนที่จะมีการตั้งเมืองอุบลราชธานี ได้เกิด หมู่บ้านชุมชนเล็กๆ ขึ้นมากมายพร้อมกับการสร้างวัด สิม เพื่อเป็นศูนย์กลางการศึกษาของชุมชน ได้แก่ ชุมชนหนองไหล หนองขอน ทุ่งขุนใหญ่ ปะอาว บ้านไผ่ใหญ่ (อำเภอม่วงสามสิบ) บ้านพระเหลา (อำเภอพนา) บ้านพระโรจน์ (อำเภอม่วงสามสิบ) ไร่น้อย คำไฮใหญ่ ขุหลุ ชีทวน เป็นต้น

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาเมืองอุบลแบ่งออกเป็น 2 ระยะ

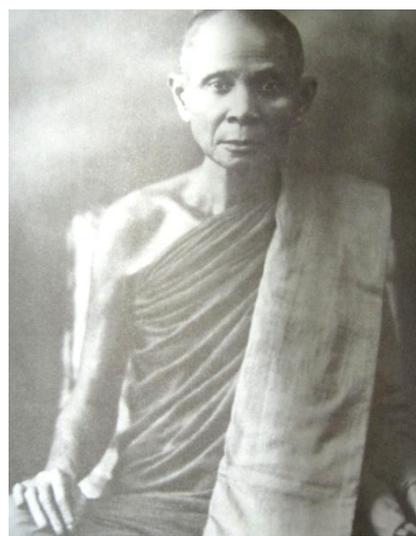
ระยะแรก วัฒนธรรมเสมาหิน ชุมชนโบราณที่เคยอาศัยอยู่บริเวณ ตั้งแต่จังหวัดอุดรธานี จนถึงเขตจังหวัดอุบลราชธานี สันนิษฐานว่า ผู้คนเหล่านี้นับถือลัทธิผี และมีการบูชาภาค ต่อมา พระพุทธศาสนาแพร่กระจายเข้ามาจากกลุ่มแม่ น้ำชีผ่านหนองหานหลวงเข้ามา ประชาชนส่วนใหญ่จึงหันมานับถือพระพุทธศาสนาควบคู่กับการนับถือผี และบูชาภาคเช่นเดิม ในระยะนี้จึงมีการสร้างเสมาหินซึ่งเป็นหินตั้ง (Mayaliths) เพื่อเป็นการปักแสดงเขตศาสนสถาน อันเป็นเครื่องหมายของบริเวณศักดิ์สิทธิ์

โบราณวัตถุที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี มี 2 แบบ ได้แก่ 1.แบบที่สร้างเนื่องในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นของพื้นเมือง ส่วนแบบที่ 2.สร้างเนื่องในศาสนาฮินดู เป็นของชนชั้นปกครอง ส่วนใหญ่ได้แก่ เสมาหิน พระพุทธรูปหินแบบทวารวดี ที่พบอยู่ทั่วไปตามเนินดินที่เคยเป็นชุมชนโบราณ เช่น พบที่หมู่บ้านไผ่ใหญ่ ชีทวน ซึ่งมีลักษณะเป็นแบบพื้นเมือง นอกจากนั้นยังพบจารึกของเจ้าชายจิตรเสน (พระเจ้ามเหศวรมัน) แห่งแคว้นเจนละ บริเวณถ้ำพระหรือถ้ำปราสาท ทางด้านใต้ของแม่น้ำมูล จารึกสันสกฤตที่อำเภอโขงเจียม บ้านสงเปือย อำเภอคำเขื่อนแก้ว เป็นต้น ซึ่งบริเวณลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำมูลเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นเจนละ ซึ่งเป็นศูนย์กลางแถบวัตถุในแคว้นจำปาศักดิ์ แล้วค่อยแผ่ขยายอำนาจทางวัฒนธรรมและการเมืองมายังบริเวณลุ่มน้ำมูลตั้งแต่เขตจังหวัดอุบลราชธานี ลงมายังสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์

ระยะที่สอง วัฒนธรรมพระพุทธศาสนาหลังทวารวดี การเผยแพร่พุทธศาสนาในยุคนี้ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรจำปาศักดิ์ เนื่องจากผู้คนที่อาศัยอยู่แถบนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาพร้อมกับพระครูโพนสะเม็ก หรือ ยาคูชีหอม ซึ่งภายหลังก็ได้แยกย้ายกันไปตามพื้นที่ต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่ เข้ามาในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งพบว่ามีหลักฐานการก่อตั้งชุมชนไทย-ลาว จากตำนานเมือง เช่น ตำนานเมืองพนานิคม บ้านชีทวน เขื่องใน เป็นต้น จากการที่ผู้คนอพยพมาจากบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จึงได้ยึดเอาประเพณี วัฒนธรรมที่เคยยึดถือปฏิบัติแต่เดิมมาปฏิบัติ มีการรับทั้งพุทธศาสนาและผีมาผสมผสานกัน มีการก่อสร้างถาวรวัตถุ เช่น วัดและพุทธรูป พระอุโบสถ หอพระไตรปิฎกและนำคัมภีร์ต่าง ๆ มาเก็บรักษาไว้ในตู้พระไตรปิฎก ที่ลงลายทองล่องชาด

2.2 พระพุทธศาสนาในสมัยตั้งเมืองอุบลราชธานี

เมื่อการก่อตั้งพระพุทธศาสนาในสมัยเริ่มตั้งเมืองอุบลราชธานี เริ่มมีแบบแผนมากขึ้น โดยมีการสร้างวัด โบสถ์ วิหาร พระพุทธรูป ขึ้นมากมายหลายแห่ง ดังปรากฏหลักฐานว่ามีการสร้างวัดโดยเจ้านาย อุปฮาด ราชบุตร ขึ้นในเมืองอุบลฯ เช่น วัดหลวง วัดเหนือท่าและวัดกลาง ซึ่งวัดหลวงนั้นตั้งตามนามเจ้าพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (คำผง) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองในสมัยนั้นเรียกว่า เจ้าหลวง วัดตั้งอยู่บริเวณคุ้ม โขงกลาง ของเจ้าพระประทุม แล้วอัญเชิญพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วบุษราคัม มาประดิษฐานเพื่อให้ประชาชนสักการบูชา นอกจากนี้ยังมีศิลปะลวดลายการก่อสร้างอย่างชั้นเอก เช่น พระวิหาร ธาตุใหญ่ ศาลาการเปรียญ (หอแจก) หอระฆัง หอโปง หอไตร กุฏิ เป็นต้น ส่วนวิจิตรงดงาม วัดหลวงจึงเป็นวัดแรกในขณะนั้นและพระอารามยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาอีกด้วย **หัวเมืองอีสานในสมัยโบราณเป็นบ้านเมืองที่ขาดกษัตริย์** และค่อนข้างเป็นอิสระจากอำนาจการปกครองของเวียงจันทน์และอยุธยา จึงขาดองค์กรที่จะออกกฏระเบียบเพื่อปกครองคณะสงฆ์ในภูมิภาคนี้ การปกครองคณะสงฆ์จึงอาศัยจารีตที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา กล่าวคือ ดำเนินไปในขอบเขตพุทธกิจสามประการคือ 1) **โสภักตถจริยา** ได้แก่ การสงเคราะห์บ้านเมืองและชุมชนตามคำขอของชาวบ้านชาวเมือง 2) **ญาติตถจริยา** ได้แก่ การสงเคราะห์ญาติพี่น้องผู้เกิดตามกันมาด้วยการให้การศึกษา ให้ที่อยู่อาศัย ให้การงาน รวมไปถึงการบำรุงกุศลบำเน็จนฐานให้เจริญรุ่งเรือง 3) **พุทธตถจริยา** ได้แก่ การทำงานด้านพุทธศาสนา เช่น ศึกษาพระธรรมวินัย ฝึกการสำรวมกาย วาจา ใจ ให้ทรงศีลและเผยแผ่พระธรรมศึกษาแก่ราษฎร (ปรีชา พิณทอง, 2532 : 48)

ภาพที่ 8 พระอุบาลี คุณฺฐปมาจารย์ (รูปซ้าย) และ สมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (รูปขวา) สองพระเถระรูปสำคัญของเมืองอุบลและอีสาน โดยท่านมีบทบาทสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนจารีตแบบวัฒนธรรมลาวสู่จารีตแบบราชสำนักกรุงเทพฯ ผ่านการเมืองเรื่องศาสนา

โดยก่อนหน้าที่จะมีการรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทยในปีพ.ศ.2434 คณะสงฆ์อีสานค่อนข้างอยู่อย่างเอกเทศจากการปกครองของคณะสงฆ์ไทยยกเว้นบริเวณเมืองนครราชสีมา ทั้งนี้เพราะในสมัยโบราณหัวเมืองอีสานมีความสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ น้อยมาก นับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 และหลังเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ.2368 ราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ให้ความสนใจที่จะปกครองหัวเมืองอีสานมากยิ่งขึ้น ทำให้มีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองอีสานกับกรุงเทพฯ เป็นไปอย่างใกล้ชิด ทำให้มีพระสงฆ์ในหัวเมืองอีสานเดินทางเข้าไปศึกษาเล่าเรียนในกรุงเทพฯ ทั้งในสำนักธรรมยุติและมหานิกาย และการกลับมาของพระสงฆ์ที่ผ่านการศึกษามาจากกรุงเทพฯ ทำให้มีการนำจารีตการศึกษาของกรุงเทพฯ เข้ามาจัดในหัวเมืองอีสานอย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ดังกล่าวมีผลกระทบต่อการจัดรูปแบบการปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานให้เข้ามาไว้ภายใต้การปกครองของคณะสงฆ์ไทยน้อยมาก การรวมคณะสงฆ์ไทยกับอีสานในช่วง 2434-2450 คณะสงฆ์ไทยได้เข้าไปจัดรวมคณะสงฆ์ในบริเวณอีสานตอนใต้และกลางในมณฑลอีสานและมณฑลนครราชสีมา ได้ส่งผลให้คณะสงฆ์ไทยสามารถดึงเอาพระสงฆ์อีสาน ในบริเวณดังกล่าวไว้ในอำนาจการปกครองเป็นผลสำเร็จ ในช่วงที่สอง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2451-2468 คณะสงฆ์ไทยได้เข้าไปจัดการปกครองคณะสงฆ์ในภาคอีสานตอนเหนือบริเวณมณฑลอุดร มีผลให้องค์กรการบริหารคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตินิกายได้อำนาจการปกครองคณะสงฆ์ในภาคอีสานทั้งหมดในปี พ.ศ. 2468 (กิติรัตน์ สีหพันธ์, 2533 : 2-3)

ภาพที่ 9 พระยาวิเศษสิงห์(เปี๊ว บุนนาค) ผู้รั้งสมุหเทศภิบาลมณฑลอุบลราชธานี โดยท่านมีส่วนสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนจารีตในการห้ามประเพณีการฮอดสร่ง ที่เป็นธรรมเนียมพื้นเมืองของกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาว ในการเลื่อนยศพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ซึ่งเป็นระบบที่เป็นจารีตแห่งการมีส่วนร่วมในการควบคุมดูแลซึ่งกันและกันระหว่างชาววัดกับชาวบ้าน แต่ในยุคของการเข้ามาของอำนาจรัฐส่วนกลาง โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 -5 ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญต่อการเมืองและการศาสนาอีสาน

พระพุทธศาสนาในสมัยตั้งเมืองอุบล แบ่งเป็น 3 ยุค (คณิศร วัฒนคุณ, 2533 : 9)

(1) **พระพุทธศาสนาในยุครับวัฒนธรรมล้านช้าง** เนื่องจากในยุคนี้มีเจ้าเมืองและข้าราชการเป็นชาวเวียงจันทน์ ส่วนใหญ่จึงยึดวัฒนธรรมล้านช้างเป็นแบบแผน และเรียกพระสงฆ์ในยุคนี้ว่า **“พระครองลาว”** ผู้ที่บรรพชาเป็นสามเณรแล้วเรียกว่า จ้าว หรือ เจ้า และเมื่ออุปสมบทเป็นพระแล้วเรียกว่า เจ้าหัว หรือ เจ้าหม่อม และจะเลื่อนฐานันดรศักดิ์แห่งคุณวุฒิ เป็นชั้นๆ ได้แก่ ลำเรียง ซา กู ฝ้าย ค้าน หลักคำ ลูกแก้ว และยอดแก้ว โดยการเลื่อนสมณศักดิ์จะต้องทำการ สดสงฆ์ ซึ่งเป็นพิธีสงฆ์ที่พระสงฆ์ที่ประชาชนเห็นว่าเป็นผู้ทรงคุณธรรม สมควรแก่การดำรงสมณศักดิ์ ซึ่งในสมัยเวียงจันทน์คงวางหลักเกณฑ์กำหนดคุณวุฒิของพระสงฆ์ที่จะทำการสด แต่ในอีสาน ประชาชนเป็นผู้เลือกสดสงฆ์เอง ซึ่งการสดสงฆ์ของอีสานนี้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างสงฆ์กับประชาชนซึ่งต่างจากพระสงฆ์ส่วนกลางที่โครงสร้างการปกครอง การให้สมณศักดิ์มาจากรัฐส่วนกลาง

ศาสนาเป็นหลักสำคัญในการควบคุมสังคม โดยวางกรอบเช่น การกำหนดฮิต 12 คอง 14 เป็นหลักปฏิบัติทั้งประชาชนและเจ้านายทำให้ชาวอีสานมีความยึดมั่นในคุณธรรม ศีลธรรม เคารพพระสงฆ์ รวมทั้งให้ความยำเกรงผู้อาวุโส พ่อแม่ ครูบาอาจารย์ ละเว้นสิ่งที่เป็นบาปกรรม (คะลำ) ซึ่งนอกจากการนับถือพระพุทธศาสนาแล้วชาวอีสานยังนับถือผี เชื่อในโชคกลาง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีหลักเมือง ผีมหัศจรรย์ ผีตาแฮก (ผีนาง) ผีปอบ ผีฟ้า ผีแดน และผีเข็ญ (ผีบรรพบุรุษ) เป็นต้น

(2) **พระพุทธศาสนาในยุครับวัฒนธรรมกรุงเทพฯ** เรียกว่า **“ยุคพระครองไทย”** มีศูนย์กลางการศาสนาและการปกครองอยู่ที่วัดมณีวนาราม (วัดป่าน้อย) สร้างขึ้นในสมัยเจ้าพรหมวรราชสุริยวงศ์ (ทิดพรหม) ซึ่งได้โปรดมีการสร้างวัดขึ้นหลายวัด ส่วนใหญ่เป็นวัดป่า (อรัญวาสี) ซึ่งเป็นธรรมเนียมของพระสงฆ์ล้านช้างที่นิยมไปทำกรรมฐานในป่าโดยการออกจากวัดที่เป็นสำนักเดิม ไปนั่งปฏิบัติธรรมในที่วิเวก 15-30 วัน เรียกว่า รุกขมูล วัดที่สำคัญได้แก่ วัดไต้ท่า ซึ่งเป็นวัดป่าแรกๆ ในเมืองอุบล เดิมเป็นที่ปฏิบัติธรรมกรรมฐานของพระมหาราชครูเจ้าหอแก้ว ปัจจุบันคือวัดไต้ ต่อมาได้มีการสร้างพระพุทธรูปใหญ่นามว่า **“พระเจ้าใหญ่อินแปลง”** ขึ้นที่วัดป่าหลวงมณีโชติศรีสวัสดิ์ (วัดป่าใหญ่) เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองอุบลฯ ในสมัยที่พระอริยวงศาจารย์ญาณวิมลอุบลสังฆปาโมกข์ (สูย) ผู้เป็นราชาคณะและเป็นหลักคำเมืองอุบลฯ อยู่ที่วัดป่าน้อย ท่านได้จัดให้มีการเล่าเรียนปริยัติธรรมและหนังสือไทย ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากตอนที่ศึกษาเล่าเรียนมาจากสำนักวัดสระเกษ กรุงเทพฯ โดยทำการแบ่งแยกออกเป็นสำนักต่างๆ เช่น สำนักพระครูแทนวัดหลวง สำนักอาจารย์เสว วัดบ้านไผ่ใหญ่ อำเภอวังสามสิบ สำนักอาจารย์บุญดี วัดบ้านแหม อำเภอเขื่องใน เป็นต้น

ประเพณีเดิมของชาวอีสาน วัดกับบ้านสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ภิขุเป็นผู้เชี่ยวชาญทุกสาขาทั้งด้านศิลปกรรม หัตถกรรม การแพทย์ ภิขุจึงมักเป็นผู้นำของบ้านในด้านต่างๆ เช่น การทำบั้งไฟ การเลี้ยงกลอง การแข่งเรือ และเป็นทั้งหมอยา หมอความ เป็นต้น วัฒนธรรมใหม่ที่ภิขุอีสานรับจากกรุงเทพฯ นำไปเผยแพร่ในที่อื่นเป็นผลให้มีคำเรียกพระสงฆ์ที่รับเอาวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ทั้งด้านการศึกษา ศิลปกรรม จิตรกรรม ว่าเป็น “พระครองไทย”

(3) พระพุทธศาสนาในยุคการเข้ามาของธรรมยุติกนิกาย ยุคนี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในยุคเจ้าพรหมราชา (กุดทอง) เป็นเจ้าเมืองอุบลเป็นช่วงที่กำเนิดธรรมยุติกนิกายในอีสานครั้งแรก เรียกว่า “พระครองมอญ” คือการรับขนบธรรมเนียมรามัญ (ธรรมยุติกนิกาย) เกิดจากสองประการคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริขยายสาขาของธรรมยุติไปยังท้องถิ่นที่ห่างไกล และอีกประการหนึ่งคือ ทรงเห็นว่ามีภิขุอีสานซึ่งเคร่งครัดคุณธรรมเป็นที่ไว้วางพระทัย ได้แก่ท่านพันธุโล (ดี) ซึ่งเป็นปราชญ์สาทรรมิก และท่านเทวธรรมมี (ม้าว) เป็นสังฆวิหาริก แห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ทั้งสองท่านออกไปปฏิบัติธรรม และสร้างวัดที่อุบลราชธานี โดยออกไปปฏิบัติธรรมและสร้างวัดที่ **บุงกาแซว** หรือ **วัดสุปฏิหาราม** ซึ่งตั้งอยู่ริมน้ำ มีท่าอยู่ค้ำน้ำเข้าออกสะดวก เดิมที่วัดสุปฏิหาราม ยังไม่มีพระอุโบสถ ด้วยปฏิบัติหน้าที่เคร่งครัดของท่านพันธุโล (ดี) จึงใช้การอุปสมบทในสิมน้ำ ทุกครั้ง (อุทกุกเขปสีมา) โดยใช้แพลอยในแม่น้ำมูลหน้าวัดนั่นเอง ซึ่งมีความพิเศษกว่าวัดอื่นๆ ในสมัยท่านพันธุโล (ดี) เป็นเจ้าอาวาสวัดสุปฏิหาราม มีการสร้างวัดธรรมยุต 6 วัด ได้แก่ วัดสุปฏิหาราม วัดศรีทอง วัดสุทัศน์ วัดไชยมงคล วัดสระแก้ว (พิบูลมังสาหาร) วัดหอก่อง (มหาชนะไชย) ในสมัยท่านอริยภิกขุ (อ่อน) ขยายไปอีก 5 วัด คือ วัดใต้ วัดเลียบ วัดบูรพา วัดคูเมือง วัดบ้านหวาง (วารินชำราบ) กล่าวได้ว่าตั้งแต่การสร้างวัดสุปฏิหารามในปี พ.ศ.2396 จนถึงการสร้างวัดบูรพา เมื่อพ.ศ. 2439 ได้มีการสร้างวัดธรรมยุตในเมืองอุบลฯ รวมทั้งหมด 18 วัด ภายในเวลา 33 ปี

การเข้ามาของธรรมยุติกนิกายทำให้พระภิกษุมหานิกายเดิมเกิดความไม่พอใจและแตกต่าง เช่น การครองผ้า การสวดมนต์ การถือธรรมเนียมวันธรรมสวนและการที่ภิขุธรรมยุตไม่อาจร่วมสังฆกรรมกับภิขุมหานิกาย ด้วยเข้าใจว่าภิขุมหานิกายมีศีลไม่บริสุทธิ์ทำให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านอยู่ภายใน หลายครั้ง ในขณะที่เจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่ให้ความเคารพแก่วัดโดยพยายามให้เท่าเทียมกัน เนื่องด้วยพระสงฆ์ทั้ง 2 นิกายนี้ เคยมีเรื่องทะเลาะบาดหมางกัน เมื่อถึงสมัยพระพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ (เจ้าหน่อคำ) เป็นเจ้าเมืองอุบล ต่อมาเมื่อดำริจะสร้างวัดที่เป็นฝ่ายธรรมยุต ก็จะต้องสร้างวัดฝ่ายมหานิกายควบคู่กันไปเช่นกัน เช่น กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เมื่อทรงสร้างวัดบูรพา (ธรรมยุต) ก็ทรงสร้างวัดสารพัตนิก (มหานิกาย) ให้เป็นสำนักของภิขุม้าว (พี่ชายหม่อมเจียงคำ พระชายา) ด้วยเช่นกัน

2.3 พระพุทธศาสนาในอุบลราชธานีสมัยปฏิรูปการปกครอง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยได้ถูกคุกคามจากจักรวรรดินิยม ทำให้ต้องปรับตัวในทุกด้าน พระองค์จึงทรงให้มีการปฏิรูปการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และการศึกษา มีการจัดตั้งระบบเทศบาลโดยยกเลิกระบบการปกครองเดิมรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางกรุงเทพฯ ยกเลิกหัวเมืองประเทศราชและจัดแบ่งเป็นมณฑล เป็นผลให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องฝึกหัดข้าราชการให้มีความรู้แบบสากลนิยม เพื่อป้องกันการยึดครองของฝรั่งเศสในบริเวณฝั่งขวาแม่น้ำโขง ทรงมีพระราชดำริแก้ไขการปกครอง เปลี่ยนเป็นพระราชอาณาเขตประเทศไทยรวมกัน ยกเลิกประเพณีที่เมืองประเทศราชต้องถวายต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง (สมเด็จพระบรมราชโอรส ทรงดำรงราชานุภาพ, 2919 : 186) เพื่อความรู้สึกเสมอภาคเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างส่วนกลางกับส่วนท้องถิ่น ในปีพ.ศ.2433 ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้จัดแบ่งหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเป็น 3 ส่วนคือ หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองหนองคาย หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอุบลฯ และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีศูนย์กลางอยู่ที่นครจำปาศักดิ์ หลังจากนั้นเพียงปีเดียวก็ได้รวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก กับฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือเข้าด้วยกัน เรียกว่า หัวเมืองลาวกาว มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอุบลฯ โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร เสด็จมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่สำเร็จราชการหัวเมืองลาวกาว และโปรดเกล้าฯ ให้พระอริยกิจ (หม่อมรักจิโน อ่อน) เป็นเจ้าคณะใหญ่เมืองอุบล และท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร) เมื่อครั้งเป็น พระครูวิจิตรธรรมภาณี ซึ่งได้ออกไปเป็นเจ้าคณะเมืองประกอบกิจพระศาสนาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือสมัยเดียวกัน ภารกิจอันดับแรกที่ปฏิบัติ คือ การควบคุมดูแลคณะสงฆ์ในมณฑลหัวเมืองลาวกาว วางระเบียบปกครองคณะสงฆ์จัดเป็นหมวดหมู่ และทำบัญชีพระสงฆ์ส่งกระทรวงและ **ห้ามลัทธิประเพณีที่ขัดต่อระเบียบพระธรรมวินัย เช่น ห้ามไม่ให้พระสงฆ์สามเณรเกี่ยวข้องในการทำบุญบังไฟ เส็งกลอง แข่งเรือ และเลี้ยงม้า** เป็นต้น ต่อมาในปีพ.ศ. 2438 มีการกำหนดให้ประชาชนท้องถิ่นใช้คำว่าสัญชาติไทย มิให้เรียกชาติลาว เขมร ส่วย หรืออื่นๆ ดังที่เคยปรากฏมา (เดิม วิกาศย์พจนกิจ, 2530 : 531) ซึ่งชี้ให้เห็นถึงข้อตระหนักของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่ต้องการจะรวมดินแดนต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตอิทธิพลทางการเมืองปกครองให้เป็นรัฐประชาชาติเดียวกัน โดยไม่แบ่งเป็นสยาม ลาว เขมร ดังที่เป็นมาก่อนในภาวะทางการเมืองเช่นนี้ กรุงเทพฯ จึงเห็นจำเป็นที่จะต้องพึงคณะสงฆ์ในการจัดระเบียบการคณะสงฆ์อีสานตลอดจนการจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาไทยในวัดขึ้น โดยเริ่มที่เมืองอุบลฯ ก่อนเป็นครั้งแรกในอีสานของพระสงฆ์ธรรมยุต การจัดการต่างๆ ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นการปกครอง การศึกษา ศาสนา ถือเป็นเรื่องความต้องการของส่วนกลาง มากกว่าจะเป็นความจำเป็นที่จะต้องมีคณะสงฆ์ในภายหลัง ระเบียบ

วินัยที่นำไปวัดว่าสิ่งนั้นดี สิ่งนั้นไม่ดี เป็นการมองในทรรศนะของส่วนกลาง แต่อาจไม่ใช่ความเหมาะสมในทรรศนะของผู้คนในท้องถิ่น

ครั้นต่อมาเมื่อ รศ.112 (2436) พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ (พระองค์เจ้าชายชุมพลสมโภช อนุชาร่วมในเจ้าจอมมารดาเดียวกับกรมหลวงพิชิตปรีชากร) ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้เสด็จมาแทน พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร และได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาสืบต่อมา ทั้งยังทรงริเริ่มปรับปรุงทางด้านการศึกษา การปกครอง การควบคุมกำลังคน การแบ่งเขตแขวงต่าง ๆ เพื่อปูทางไปสู่การปกครองแบบเทศบาลให้สอดคล้องกับนโยบายของเมืองหลวง ซึ่งก็ค่อย ๆ เปลี่ยนมาเป็นลำดับ

2.4 พระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ รศ.121 (พ.ศ.2446)

นับเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ใหม่จากระบบกระจายอำนาจ เป็นระบบศูนย์อำนาจขึ้นตรงต่อมหาเถรสมาคม ประกอบด้วยเจ้าคณะใหญ่และรองเจ้าคณะทั้ง 4 รวม 8 รูป ให้เป็นที่ปรึกษาในการพระศาสนาและการปกครองสังฆมณฑลทั่วไป ซึ่งการกำหนดพระราชบัญญัติมีทั้งผลดีผลเสีย คือ รัฐบาลให้การอุดหนุนพระสงฆ์ในการก่อสร้างและปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน ให้สมณศักดิ์นิตยภัตร แต่ยกเลิกสมณศักดิ์แบบเดิมที่เคยเป็น สำเร็จ ซา กู และยกเลิกประเพณีการสดสงฆ์ ซึ่งเป็นประเพณีการยกย่องพระสงฆ์ของท้องถิ่น แต่ให้เป็นหน้าที่ดูแลของส่วนกลางในการพระราชทานยศศักดิ์แทนตามสมควร

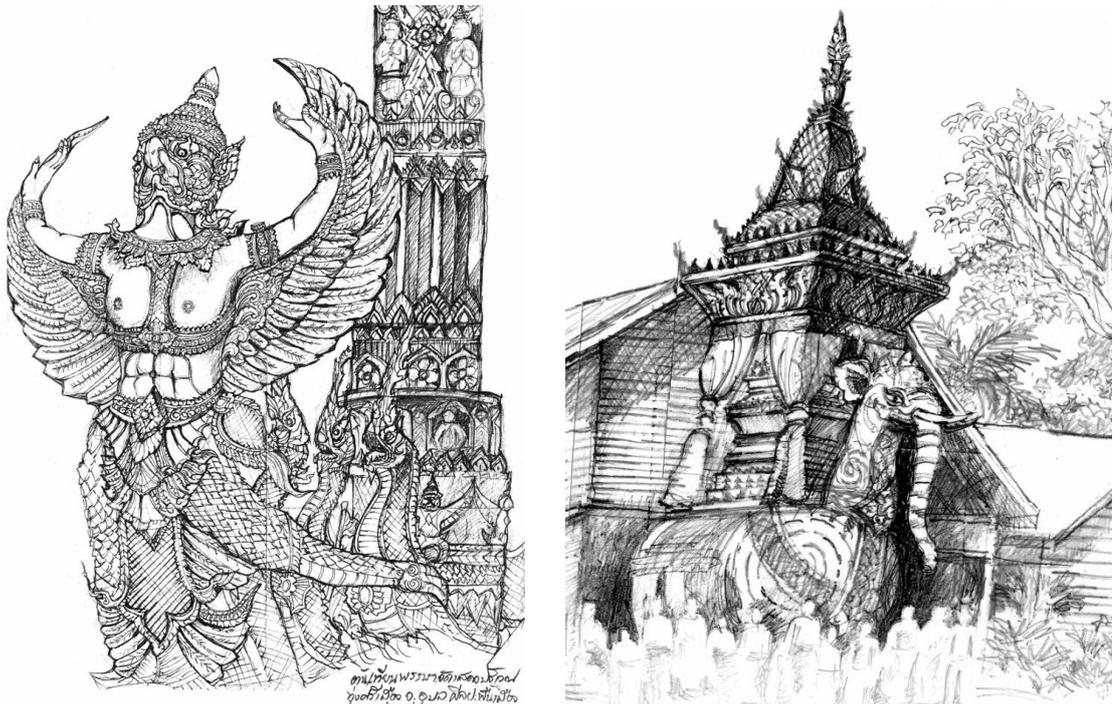
ภาพที่ 10 ประเพณีแห่เทียนพรรษาในยุคแรกๆเมืองอุบล เป็นเทียนมัตรวมที่เข้ามามีบทบาทสำคัญแทนประเพณีงานบุญบั้งไฟโดยเฉพาะในสมัยที่มีเจ้านายจากส่วนกลางเข้ามาปกครอง

ในปี พ.ศ.2445-2446 ได้เกิดวิกฤตการณ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อ ความศรัทธา ที่มีต่อ “ข้าวลือ” และ “ผู้มีบุญ” ด้วยความหวังที่จะไปพบกับความสมบูรณ์พูนสุข หรือไปสู่ “โลก พระศรีอารีย์” จนทางราชการต้องนำกำลังไปปราบปราม จึงถือได้ว่าเป็นวิกฤตการณ์ครั้งสำคัญใน ประวัติศาสตร์อีสานเรียกว่า “กบฏผู้มีบุญ หรือ กบฏผีบุญ” เมื่อสงบลงแล้ว ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ก็เห็นสมควรที่จะจัดการปกครองหัวเมืองในมณฑลอีสานให้เป็นแบบมณฑลเทศาภิบาลอย่างมณฑล ในหัวเมืองชั้นใน จึงถือได้ว่ามณฑลอีสานเริ่มเข้าลักษณะการปกครองแบบเทศาภิบาล ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2451 เป็นต้นมา

การเปลี่ยนแปลงและปฏิรูปภายในคณะสงฆ์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีการจัดระเบียบพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นใหม่ พร้อม ๆ กับการเปลี่ยนรูปแบบ การปกครองบ้านเมืองแบบรัฐสมัยใหม่ ลดอำนาจทางการเมืองของผู้ปกครองท้องถิ่น เน้นการรวม ศูนย์อำนาจทางการเมืองอยู่ที่ส่วนกลาง การก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของสยาม เกิดจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างสถาบันพระมหากษัตริย์ ให้มีอำนาจที่เบ็ดเสร็จเด็ดขาดในการปกครอง โดยมีลักษณะที่เด่นชัดคือ เป็นยุคที่พระราชวงศ์ได้เข้ามา มีบทบาททางการเมืองแทนกลุ่มขุนนาง กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเป็นยุคสมัยที่เจ้านายมีอำนาจเต็มในการบริหารและการเมือง ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายว่า “รัฐสยาม” ซึ่งต้องมีองค์ประกอบ 6 ประการ ได้แก่ 1) กำหนดแดน 2) ชาติ 3) ภูมิลำเนา 4) อำนาจ การปกครอง 5) ศาสนา 6) พงศาวดาร (ปฐม ตาคะนาคันท์, 2551 : 209-210)

ภาพที่ 11 ธรรมเนียมเตี้ย อิทธิพลศิลปะราชสำนักกรุงเทพฯ ที่เข้ามาพร้อมกับวัฒนธรรม การเมืองเรื่องศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัดในกลุ่มหัวเมืองสำคัญ ผ่านการนำเข้าสนิยม ศิลปะสำเร็จรูปจากร้านสังฆภัณฑ์กรุงเทพฯสู่หัวเมืองในทุกมมเมือง

ภาพที่ 12 รูปแบบศิลปะแบบราชสำนักกรุงเทพฯในลวดลายเทียนพรรษาที่ปรากฏอยู่ในงานช่างพื้นเมืองอุบลโดยยังทรงอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบัน และรูปขบวนเรือขัวครวณกหัสดีลิงค์ ศิลปะราชสำนักของกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองที่ภายหลังถูกยกเลิกด้วยเจ้านายจากส่วนกลางมองว่าเป็นประเพณีที่ทำเสมอประเพณีราชสำนักกรุงเทพฯโดยต่อมาภายหลังอนุโลมมาใช้กับพระเถระที่ได้รับการยอมรับ

เห็นได้ว่าการศาสนาก็คืออีกหนึ่งยุทธศาสตร์ทางการเมือง แห่งชาติในกระแสหลักเฉกเช่นที่ได้ส่งผลกระทบโดยตรงและใหญ่หลวงแก่องค์กรคณะสงฆ์รวมถึงวัตรปฏิบัติต่างๆของพระสงฆ์ในท้องถิ่น เช่น ห้ามไม่ให้พระสงฆ์สามเณรเกี่ยวข้องในการทำนุบำรุงไฟ เลี้ยงกลอง แข่งเรือ และเลี้ยงม้า ตลอดจนถึงประเพณีการฮอดสรงดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในเบื้องต้น โดยการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมดังกล่าว ได้กลืนกลายพระปาสายอีสานให้ถูกเข้าใจว่าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมยุติกายจากกรุงเทพฯ โดยกลุ่มธรรมยุติกเน้นวิถีการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาอย่างมีกรอบกฎเกณฑ์ที่ยึดมั่นด้วยรูปแบบแต่ในขณะที่พระอีสานจะมีความยืดหยุ่นไม่มียึดรูปแบบวิธีการจนทำให้เกิดความขัดแย้งดังที่ปรากฏอย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าอย่างกรณีของพระสงฆ์อีสานสายวัดป่า นั้นแท้จริงมิได้สืบทอดมาจากฝ่ายอริยวาสีแบบลังกาวงศ์ที่เข้ามาในประเทศไทยเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 18-19 อีกทั้งไม่ได้เป็นผู้สืบสายพระสายวิปัสสนาธุระในธรรมยุติกายที่เข้ามาสู่ดินแดนอีสานเมื่อครั้งรัชกาลที่ 4 หากแต่สืบเนื่องมาแต่ครั้งยังมีภูพานมหาวาสนีเมื่อพุทธศาสนาแบบเถรวาทเข้ามาสู่อีสานแต่เริ่มแรกในราวพุทธศตวรรษที่ 14-15 และเป็นการสืบทอดพระสายวิปัสสนาธุระแห่งอริยวาสีที่เก่าแก่และต่อเนื่อง

ยาวนานที่ **โดยมิได้รับตกทอดมาจากแห่งใด** (วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2552 : 63) ด้วยบริบททาง วัฒนธรรมเดิมของสังคมชาวอีสาน ที่เป็นพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้านนั้นมีความใกล้ชิด สัมพันธ์กับชุมชนอย่างแนบแน่น จึงก่อเกิด นฤมิตกรรมงานช่างแขนงต่าง ๆ เป็นมรดกทาง วัฒนธรรมที่ตกทอดมาจนถึงทุกวันนี้

โดยศิลปวัตถุเหล่านั้นได้เป็นประจักษ์พยานที่สำคัญแสดงให้เห็นถึงพลังศรัทธาทั้งของ ชาวบ้านและพระสงฆ์ จนถึงการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางสังคมใหม่ทำให้งานช่างเหล่านี้ หยุคชะงักขาดช่วงการสืบสานพัฒนา อีกทั้งปัจจัยภายนอกเช่นการเข้ามาของคนเวียดนามที่หนีภัย สงครามเข้ามามีส่วนสร้างสีสัน งานช่างในอีกรูปแบบหนึ่งและโดยเฉพาะในเมืองอุบลที่มีการส่ง พระสงฆ์เข้าไปศึกษาพระปริยัติธรรมในกรุงเทพมหานครถึงปัจจัยด้านการเมืองสมัยจอมพลแปลก พิบูล สงครามที่สร้างกระแสปฏิรูปวัฒนธรรมไทยฉบับแห่งชาติ ที่ไม่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งหมดนี้ก็ล้วนแล้วแต่ มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งรสนิยมและรูปแบบในงานช่าง พุทธศิลป์เมืองอุบล ทั้งทางตรงและทางอ้อม

2.5 พัฒนาการด้านศิลปะงานช่างและวัฒนธรรมเมืองอุบล

แดนดินถิ่นอีสานในอดีต มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมหลักๆอยู่สองกระแสคือตั้งแต่ในยุคที่ **วัฒนธรรมขอม**เลื่องอำนาจแดนดินถิ่นนี้ก็ล้วนแล้วแต่อยู่ในวัฒนธรรมขอมเป็นกระแสหลักตั้งแต่ สมัยหลัง พ.ศ.1500 โดยเฉพาะในยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จนเมื่อสิ้นรัชกาลอิทธิขอมในแถบนี้จึง ได้เสื่อมลงโดย ถูกแทนที่ด้วยอิทธิพลศิลปะและวัฒนธรรมลาวล้านช้างตั้งแต่หลัง พ.ศ.2000 โดย วัฒนธรรมลาวได้เข้ามาพร้อมกับการเคลื่อนย้ายของชุมชนชาวลาวจากฝั่งซ้ายเข้ามาอยู่ในดินแดน อีสาน ด้วยสาเหตุความขัดแย้งทางการเมือง ทำให้ดินแดนแถบนี้เป็นที่รองรับชุมชนชาวลาว และ กลายมาเป็นคนอีสานในปัจจุบันดังนั้นศิลปะและวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ จึงเป็นการถ่ายทอดมาจาก วัฒนธรรมลาวเป็นกระแสหลัก และในช่วงต้นรัตน โกสินทร์จะมีอิทธิพลจากภายนอกเข้ามา ผสมผสานกับวัฒนธรรมลาวชาวอีสาน ซึ่งล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ตาม เหตุปัจจัยตัวแปรที่เกี่ยวข้องก่อเกิดเป็นพัฒนาการทางด้านประวัติศาสตร์ในหลากหลายมิติทั้งสังคม วัฒนธรรม ในแง่ของพัฒนาการด้านศิลปวัฒนธรรมแขนงงานช่างเมืองอุบล ซึ่งวิโรฒ ศรีสุโร ได้ ศึกษางานช่างในส่วนประดับตกแต่งศาสนาคาร โดยได้สรุปถึงรูปแบบและเอกลักษณ์ ในเขตอำเภอ เมืองอุบลราชธานี ซึ่งจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่มสกุลช่างไว้ดังนี้ (วิโรฒ ศรีสุโร, 2536 : ไม่มีเลข หน้า) **1. รูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากสกุลช่างล้านช้าง 2. รูปแบบที่ได้รับอิทธิพลจากสกุลช่าง รัตนโกสินทร์ 3. รูปแบบที่ช่างพื้นถิ่นได้คิดประดิษฐ์ขึ้นเอง**

ภาพที่ 13 พระอุโบสถวัดศรีอุบลรัตนาราม ที่ลอกเลียน ศิลปะราชสำนักกรุงเทพฯ อย่างวัดเบญจมบพิตร ซึ่งถือเป็นการยอมรับในอำนาจทางการเมือง เรื่องศิลปวัฒนธรรมจากส่วนกลางที่ขาดซึ่งพลังการต่อรองของวัฒนธรรมพื้นถิ่น

เนื่องจากวิถีชีวิตผู้คนในจังหวัดอุบลราชธานีนั้น ได้รับอิทธิพลมาจากกลุ่มชนชั้นในสายวัฒนธรรมไต-ลาว จึงนิยมงานช่างในสกุลช่างล้านช้างเป็นแม่แบบ แล้วผนวกความคิดตามปัจเจกของตนผสมผสานกันไป ช่างที่มีทักษะสูงก็สามารถคิดค้นรูปแบบใหม่ได้อย่างมีรสชาติและบ่งบอกเอกลักษณ์ของพื้นถิ่นได้อย่างมีคุณค่า ซึ่งส่วนใหญ่จะพำนักอยู่ในเขตเทศบาล ดังเช่น สกุลช่างสายพระครูวิโรจน์รัตโนบล (ญาท่านติโลด) แห่งวัดทุ่งศรีเมือง เป็นต้น ส่วนช่างที่อยู่ห่างไกลออกไปก็มักจะเป็นช่างชาวบ้านในละแวกที่วัดเหล่านั้นตั้งอยู่ ผลงานจึงมักจะออกมาแบบค่อนข้างดิบ ๆ มีการปรุงแต่งน้อยไม่เหมือนช่างในเขตเมือง จึงก่อให้เกิดรูปแบบที่มีเอกลักษณ์พิเศษเฉพาะตัว ดังที่เรียกว่า “แบบพื้นบ้าน” โดยแท้จริง คุณค่าทางศิลปะมักมุ่งเน้นให้เห็นความ “เรียบง่าย-จริงใจ และสมถะ” ซึ่งศิษย์ในสายสกุลช่างพระครูวิโรจน์รัตโนบล เท่าที่สอบทวนได้ มี 3 ท่านคือ

1) คุณตาโพธิ์ ส่างศรี เป็นศิษย์รุ่นแรกๆ สมัยคุณตายังเป็นสามเณร (พ.ศ.2444) ได้มีโอกาสติดตามท่านพระครูฯ ไปช่วยบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ผลงานคงปรากฏอยู่มากมายในเขตจังหวัดอุบลราชธานี ผลงานที่น่ากล่าวถึงคือ การฟื้นฟูประเพณีการไหลเรือไฟของเมืองอุบลฯ ขึ้นมาใหม่ (บัดนี้คุณตาได้ถึงแก่กรรมแล้ว)

2) พ่อใหญ่ดร.คำหมา แสงงาม ศิลปินแห่งชาติสาขาทัศนศิลป์ (ถึงแก่กรรม พ.ศ.2533) ถิ่นพำนักอยู่บ้านขมิ้น อ.ธวัชบุรี จ.ร้อยเอ็ด ชาติภูมิท่านอยู่บ้านชีทวน อ.เขื่องใน จ.อุบลฯ เป็นศิษย์ที่มีผลงานมากมายที่สุด มีตั้งแต่ออกแบบสิม ชุ่มประตุ ลวดลายปูนปั้นประดับ ลายหีบศพ สูปแต้ม (บนผนังสิมวัดเหนือ อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด) และผลงานที่สำคัญคือ ทำนบกหัสติลึงค์ในงานศพเจ้านายชั้นสูงและพระเถระผู้มีคุณวิเศษที่เป็นที่เคารพนับถือของมวลชน

ภาพที่ 14 สิมแบบโปรง ของวัด
ป่าใหญ่ ศิลปะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น
ไทยอุบลที่มีอิทธิพลศิลปะลาวล้าน
ช้าง โดยอีสานได้สร้างเอกลักษณ์
ใหม่ตามวิถีสังคมแบบวัฒนธรรม
ชาวบ้านที่สื่อให้เห็นถึงความเรียบ
ง่ายในรูปแบบ โดยสิมหลังนี้ได้ถูก
รื้อทิ้งไปนานแล้ว ซึ่งภาพนี้ถ่ายไว้
โดยอ.วิโรฒ ศรีสุโร

3) คุณพ่อสินธุ์ ฟูงสุข (เสียชีวิตแล้ว) นับเป็นศิษย์คนสุดท้ายของสำนักช่างวัดทุ่งศรีเมือง
มีถิ่นพำนักอยู่ที่ อ.วารินชำราบ ผลงานของท่านมีไม่มาก แต่ก็ยังได้เคยทำนกดัดลึงค์ด้วยเช่นกัน

โดยเฉพาะสายพ่อใหญ่ ดร.คำหมา แสงงาม นั้นท่านได้ฝึกลูกศิษย์เอาไว้มากมาย เพราะ
ท่านได้รับงานออกแบบและรับเหมาก่อสร้างติดต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน ครอบครัวยุ่ทั้งอายุ 90 ปี
ท่านก็ยังทำงานติดต่อกันจนกระทั่งสิ้นชีวิต ผลงานในระยะแรก ๆ ย่อมมีอิทธิพลจากตระกูลช่างทาง
ล้านช้างแต่พอในระยะหลัง ๆ กลับได้รับอิทธิพลจากทางบางกอก (รัตนโกสินทร์) ตลอดทั้งรูปแบบ
ทางสถาปัตยกรรม (อุโบสถหรือสิม) และงานตกแต่งประดับก็เป็นไปอย่างทางภาคกลางทั้งสิ้น
อาจจะเป็นไปได้ว่าทางวัดอยากได้รูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบภาคกลาง จึงบีบบังคับให้ท่านได้
พัฒนาการตัวลวดลายให้เป็นไปอย่างสมัยนิยมจนบางครั้งทำให้ขาดรสชาติของความเป็นพื้นถิ่น
อีสานไปอย่างน่าเสียดาย ทั้ง ๆ ที่บางครั้งช่างก็อาจรู้ดี แต่เพื่อความต้องการของตลาดจึงจำใจต้อง
โอนอ่อนตามไปในที่สุด

อย่างไรก็ตามจากปรากฏการณ์ทางการเมืองทั้งในทาง โลกและทางธรรมได้ส่งต่อ
พัฒนาการด้านศิลปวัฒนธรรมงานช่างโดยเฉพาะด้านรูปแบบของส่วนประดับศาสนาการในเขต
เมืองอุบลราชธานีนั้นมีเหตุปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งยวดอยู่ 2 อย่างคือ

1. ความต้องการของเจ้าอาวาส
2. ความต้องการของเจ้าศรัทธา (ฆราวาส)

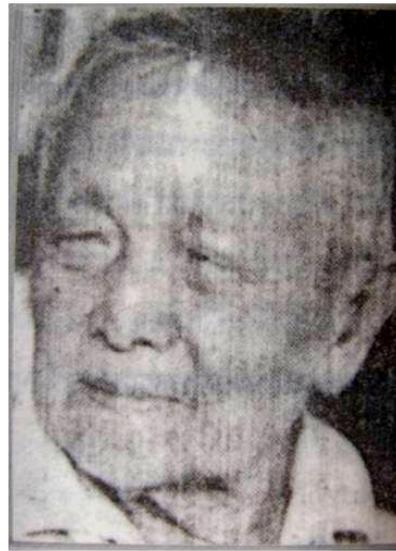
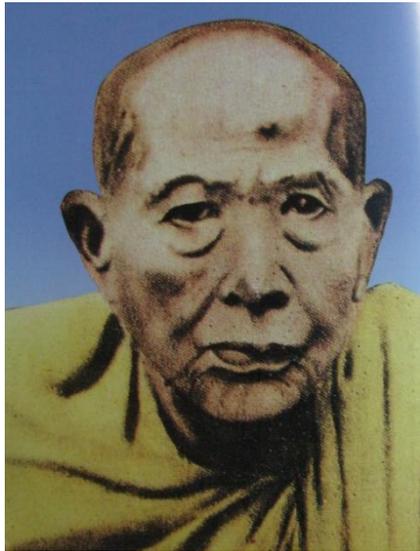
ซึ่งมีส่วนผลักดันให้ช่างต้องทำตามความต้องการโดยไม่มีข้อแม้ ยิ่งเป็นช่างรุ่นใหม่ ๆ
ด้วยแล้วย่อมสะดวกในการชี้แนะ ด้วยเหตุที่ว่าภูมิเดิมเกี่ยวกับการช่างแบบอีสานไม่แน่นพอ กอปรกับ
เจ้าอาวาสส่วนใหญ่ไปนิยมรูปแบบศาสนาการอย่างภาคกลาง (เช่น โบสถ์แบบ ก, ข, ค เป็นต้น) งาน

ตกแต่งประดับอาคารเหล่านั้นจึงจำเป็นต้องใช้คิ้วอย่างภาคกลางทั้งสิ้น ช่างเหล่านั้นเองเป็นคนทำลายศิลปกรรมแบบอีสานไปอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ส่วนประดับที่ถูกทำลายโดยการละเลยทอดทิ้งจนสูญพันธุ์ไปหมด อาทิ

- คันทวยชนิดแฉง
- คันทวยนาคแบบพื้นถิ่น
- แขนนางลายก้านดอก
- โหง่นาคสะบัดหงอน และหางหงส์นาค
- ลายองนาคเลื้อยเกี่ยวก่ายกัน
- ช่อฟ้ากลางหลังคา (ผาสาด)
- จระเข้ใฝ่บันไดลิม ฯลฯ

รูปแบบของส่วนประดับเหล่านั้นได้ถูกงานตกแต่งแบบภาคกลางมาทดแทนจนหมดสิ้น ช่างรุ่นใหม่ก็หันไปนิยมงานแบบซ้ำ ๆ กัน เพราะสามารถทำพิมพ์ลอกเลียนได้สะดวกกว่าที่จะต้องมาคิดนฤมิตรขึ้นใหม่ จึงทำให้งานช่างที่มีเอกลักษณ์อีสานในช่วง 2-3 ทศวรรษนี้ได้ร่อยหรอสูญหายไปจนแทบจะหมดสิ้น ที่คงเหลืออยู่ตามศาสนาคารต่าง ๆ เช่น ลิมเก๋า หอแจก หอไตร ก็ได้ถูกรื้อทำลายลงไปอีก เพราะความเก่าแก่ของอาคารประการหนึ่ง ผนวกกับความเขลาปัญญาของผู้ดูแลรักษาที่พยายามจะสร้างใหม่โดยหาความเข้าใจต่อคุณค่าของเก่าไม่ เป็นที่น่ายินดีว่า บางวัดมีเจ้าอาวาสที่รู้คุณค่าศิลปกรรมเก่าเหล่านั้น แม้ว่าจะรื้ออาคารลงแล้ว ก็ยังสู้อุตสาหะสร้างอาคารเก็บส่วนประดับต่าง ๆ ของศาสนาคาร เช่น โหง่ว ช่อฟ้า หางหงส์ บันลม คันทวย ฯลฯ เอาไว้ให้ลูกหลานได้ศึกษา

สถาปัตยกรรมของเมืองอุบลราชธานีในยุคสร้างบ้านแปงเมืองนั้น (ราวปลายสมัยกรุงธนบุรีต่อต้นรัตนโกสินทร์) ย่อมได้รับอิทธิพลมาจากสกุลช่างล้านช้าง เพราะผู้คนที่อพยพมาตั้งเมืองล้วนเป็นกลุ่มชนในสายวัฒนธรรมไต-ลาว แทบทั้งสิ้น ต่อมาเมื่อได้ผนวกเข้าในขอบเขตอาณาของอาณาจักรสยามแล้วจึงมีการผสมผสานระหว่างสกุลช่างบางกอกกับสกุลช่างพื้นถิ่น ดังตัวอย่าง หอไตรและหอพระบาทวัดทุ่งศรีเมือง จะสังเกตเห็นรูปจิตรกรรมผนังเป็นฝีมือช่างบางกอกในสมัยปลายรัชกาลที่ 3 และส่วนประดับตกแต่งของหอไตรก็ล้วนเป็นแบบอย่างไปจากบางกอกทั้งสิ้น

ภาพที่ 15 พระครูวิโรจน์ รัตโนบล (รูปซ้าย)ช่างพระที่มีบทบาทต่องานช่างอีสานจนได้รับความไว้วางใจให้ไปบูรณองค์พระธาตุพนม ต่อจากยาคุฐีหอม (รูปขวา) ช่างคำหมา แสงงาม สำนักศิษย์เอกของพระครูวิโรจน์ รัตโนบล เป็นศิลปินแห่งชาติ ท่านมีผลงานการก่อสร้างที่เป็นศาสนาคารอยู่มากมายโดยเฉพาะในแถบเมืองอุบลและแถบอีสานกลางโดยท่านถือได้ว่าเป็นช่างไทยบ้านที่รับงานแข่งกับช่างญวน ในยุคแรกๆ นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้ริเริ่มการทำเทียนแกะสลักในประเพณีเทียนพรรษาของเมืองอุบล เดิมที่ท่านเกิดที่บ้านชีทวนเมืองอุบลแต่ภายหลังท่านย้ายครอบครัวไปรับงานอยู่ที่ อ.ธวัชบุรี เมืองร้อยเอ็ด

ส่วนประดับที่ได้รับอิทธิพลจากรัตนโกสินทร์นั้นมักปรากฏรูปแบบโดดเด่นในลักษณะของการลอกแบบมาทั้งหมดมิได้มีการผสมผสานกันอย่างกลมกลืนแต่อย่างใด หากรูปแบบผิดแผกไปบ้างก็มักเกิดจากฝีมือช่างพื้นถิ่นทำไม่ถึงตัวต้นแบบนั่นเอง ส่วนที่ได้รับอิทธิพลมาจากล้านช้างก็มักเป็นฝีมือของช่างที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในอดีต นอกจากมาตั้งถิ่นฐานในเมืองอุบลแล้วยังได้นำรูปแบบทางการช่างมาก่อสร้างศาสนาคารและบ้านเรือนต่างๆ สืบทอดกันมาหลายชั่วคน การคลี่คลายทางฝีมือช่างจากอิทธิพลทั้ง 2 ทาง ดังกล่าวมาแล้วนั้น ย่อมหล่อหลอมความคิดความอ่านในการออกแบบ จนช่างพื้นบ้านเมืองอุบลสามารถค้นหาแนวทางของตนเองได้จนกลายมาเป็นเอกลักษณ์ประจำถิ่นไปในที่สุด มีตั้งแต่ตัวสถาปัตยกรรมเองและตลอดไปถึงส่วนประดับตกแต่งต่างๆ จนเป็นที่ยอมรับและยุดิลงได้ว่า เป็นรูปแบบสกุลช่างของเมืองอุบลเอง อาทิ สกุลช่างจากวัดพระเหลาเทพนิมิต อ.พนา จ.อุบลฯ และสกุลช่างสายพระครูวิโรจ รัตโนบล แห่งวัดทุ่งศรีเมือง เป็นต้นดังนั้นจะเห็นได้ว่า

ภาพที่ 16 โบสถ์วัดสุปัฏที่มีการผสมผสานรูปแบบศิลปะแบบรัตนโกสินทร์ด้านขนาดรูปทรงแต่การตกแต่งเป็นศิลปะแบบญวน โดยวัดนี้เป็นศูนย์กลางการเผยแพร่ธรรมยุตินิกายในภาคอีสาน รูปขวา หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ศิลปะกรุงเทพฯผสมผสานสกุลช่างพื้นเมืองอุบลที่มีอิทธิพลศิลปะช่างหลวงเวียงจันทน์

ศิลปะงานช่างแขนงต่างๆล้วนแล้วแต่มีเงื่อนงำในตัวแปรอยู่ที่สังคมวัฒนธรรม ซึ่งล้วนแล้วแต่ต้องมีการเคลื่อนไหวปรับตัวอยู่ตลอดเวลาตามบริบทแวดล้อม โดยเฉพาะในวัฒนธรรมชาวบ้าน ที่จะมีการปรับเปลี่ยนเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงมากกว่าวัฒนธรรมหลวง ซึ่งทั้งหมดมีตัวแปรอยู่ที่โครงสร้างสังคมการเมืองว่าฝ่ายใดมีอำนาจมากกว่า และแน่นอนที่ว่าเมื่อฝ่ายใดมีบทบาท โดยเฉพาะอำนาจทางการเมืองการปกครองแล้วก็มักยกวัฒนธรรมของตนเป็นวัฒนธรรมกระแสหลักอยู่เหนือวัฒนธรรมอื่นๆซึ่งก็เป็นเรื่องปกติธรรมดาสามัญ

แต่ทั้งนี้การใช้อำนาจแบบศูนย์กลางควบคุมในทุกบริบทจะก่อให้เกิดแรงต้านจากท้องถิ่น การสมานฉันท์ที่ดีที่สุดคือการยอมรับให้เกียรติวัฒนธรรมอื่นๆที่อยู่ร่วมสังคมให้พวกเขาได้มีบทบาทหรือที่ยืนในสังคมหลักบ้างน่าจะทำให้เกิด **สันติสุข** แห่งการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมอย่างสังคมไทย ดังกรณีของจังหวัดอุบลราชธานีซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญในด้านยุทธศาสตร์ที่ตั้งและจากการศึกษาที่ได้กล่าวถึงไว้ในเนื้อหาจะเห็นได้ว่า ศิลปะและวัฒนธรรมงานช่างของวัดเมืองอุบล โดยเฉพาะที่อยู่ในพื้นที่เขตอำเภอเมืองจะรับอิทธิพลรูปแบบศิลปะแบบราชสำนักกรุงเทพฯที่ผสมผสานกับศิลปะแบบราชสำนักลาวโดยมีบางส่วนสอดแทรกความเป็นศิลปะแบบชาวบ้านอีสาน ทั้งหมดได้หลอมรวมกลายเป็นลักษณะเฉพาะหรือสกุลช่างเมืองอุบลในที่สุด

ภาพที่ 17 คุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล ปราชญ์เมืองอุบลผู้ล่วงลับ ผู้สืบสายสกุลมาจากกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองอุบล ท่านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูอนุรักษ์ศิลปะงานช่างและประเพณีวัฒนธรรมพื้นเมืองอุบลและยโสธร ทำให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมของเมืองอุบลรูปซ้าย เครื่องชุดเจ้าเมืองที่บางส่วนถูกจัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุบล